

AZ EMLÉKEZÉS GYŰRŰJE

Pető Andrea (2019) *Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilasmozgalomban*. Budapest: Jaffa kiadó.

DOI: 10.18030/socio.hu.2019.3.51

Ha egy felmérés keretében megkérnénk a magyar lakosságot, hogy nevezzen meg három fontos helyszínt a magyar holokauszt színtereiből, akkor majdnem biztosak lehetünk benne, hogy a gettók, a haláltáborok és talán még a Duna-part is köztük lenne. Ha ugyanebben a felmérésben arra is megkérnénk a válaszadókat, hogy soroljanak fel olyan személyeket, akik befolyásolták az események alakulását, akkor már nagyobb óvatossággal, de feltehetjük, hogy Adolf Hitler, Adolf Eichmann, Szálasi Ferenc és talán még Horthy Miklós is a megnevezett személyek között lenne a lakosság egy jelentős hányadánál. Feltehetően kisebb arányban lennének azok, akik helyszíneként egy konkrét utcát, netán házat jelölnének meg, és úgy tippelhetünk, hogy jó eséllyel kevesen lennének, akik az elkövető személyek között ne a felső vezetésben lévő tisztségviselőket mondanák, hanem „mindennapi” embereket. Abban még biztosabbak lehetünk, hogy igen kis arányban akadnának olyanok, akik nőket neveznének meg elkövetőként.² Mondhatnánk, nincs ezen mit csodálkozni, hiszen ezek a legfontosabb események a helyszínei, és a felsorolt személyek azok, akik pozíciójukból adódóan a leginkább befolyásolták az események alakulását. A holokauszt azonban messze nem csak ezeken a helyszíneken történt meg, és az sem evidens, hogy mi, miért és hogyan őrződik meg az egyéni és a kollektív emlékezetben, s mi marad láthatatlan vagy merül egészen feledésbe.

1 PhD, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Vendégelőadó, Indiana Egyetem, Indianapolis.

2 Olyan jellegű felmérésről nincs ezen recenzió szerzőjének tudomása, ahol ezeket nyitott kérdések formájában kérdezték volna meg, ugyanakkor egy 2018-as Medián felmérésből tudható, hogy 2005-höz képest nőtt azoknak az aránya a lakosságban, akik Horthy Miklóst inkább pozitív történelmi személyként ítélik meg, illetve csökkent azoké, akik a holokausztot fontos és egyértelműen negatív eseménynek tartják. (<https://444.hu/2018/10/23/nagy-imre-a-legkevesbe-megoszto-letoltés-ideje: 2019.08.01.>)

Ezeket a folyamatokat és ezek okait tárja fel Pető Andrea *Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilasmozgalomban* című könyve, amely a második világháború, azon belül is a holokausztnak az egyéni emlékezet által el nem mondott, elhallgatott, elfojtott, a történetírás által nem vagy kevéssé érintett, és mindezzel összefüggésben, a kollektív emlékezet által sok tekintetben tabuként kezelt, de legalábbis láthatatlan dimenzióit, területeit, történeteit, helyszíneit és személyeit vizsgálja. Kihallgatási jegyzőkönyvek, népbírósági dokumentumok, valamint a korabeli sajtó és fotók, ezen kívül az általa készített interjúk sokoldalú kritikai elemzésével értelmezi a szerző a 2002-től 2015-ig tartó kutatás eredményeit. A láthatatlanságot árnyaltan mutatja be konkrét dimenzióiban. Ilyen a kutatás kiindulásaként választott lokalitás: a budapesti Csengery utca 64. szám alatt történt eseményekkel indít, amely helyszín központi jelentőségű a könyvben a későbbiek folyamán is. Ahogy a szerző is fogalmaz, az intim történelem bomlik ki az olvasó előtt a hatodik kerületi bérházban 1944. október 15-én, a nyilas hatalomátvétel idején zajló gyilkosságokon, valamint az azt követő eseményeken keresztül. A lokalitás és az intimitás egyrészt az egyes szereplők közti viszonyrendszer felvázolásában mutatkozik meg, hiszen a történet résztvevőinek, azaz az elkövetőknek és az áldozatoknak a többsége ismerte egymást. Másrészt megjelenítődnek nem csupán az áldozatok, de az elkövetők perspektívái, érzelmei, egyszóval „emberi dimenziójuk” is (13. o.), mindez anélkül, hogy bármilyen szinten relativizálná az elkövetői pozíciót. A lokális történet a Christopher Browning-i értelemben vett mindennapi elkövetőket mutat be (Browning 1992: 188), akik kihasználták a kaotikus állapotok közepette a helyzet adta lehetőségeket a bűncselekmények elkövetésére. Ugyanakkor azáltal, hogy egy elkövető nőt helyez a középpontba, új megvilágításba is helyezi a browningi fogalmat. A szerző a helyi történeten keresztül jut el a társadalmi nemek szerinti vizsgálat keretében a Nyilaskeresztes Pártnak és az azt körülvevő politikai, társadalmi és gazdasági környezetnek, azon belül is a nők helyzetének és szerepének elemzéséig. Így szintén egy eddig kevéssé látható dimenziója tárul fel a második világháború körüli időszak történetének. A háború utáni időszak vizsgálata nem áll meg az igazságszolgáltatás periódusának elemzésénél, hiszen a történések mai napig újraértelmeződnek, az egyéni és közösségi emlékezet folyamatosan alakul a különböző korszakok értelmezési keretei, diskurzusai, valamint az egyes diszciplínák eltérő megközelítéséből és fókuszaiából adódó különböző értelmezések miatt. Mindez lehetőséget ad arra, hogy a szerző a láthatatlanság okát is vizsgálja. A ’miért’ kérdésén túl a ’hogyan’ kérdésére is válaszokkal szolgál a könyv, azaz a láthatatlanná tétel aktív „munkáját” is az olvasó elé tárja, egyúttal azt a folyamatot is, ahogy a „kommunikatív emlékezet kollektív emlékezetté” (13. o., Assmann 1999: 13) válik.

Mindezek alapján a könyv bevezető fejezete egyrészt összefoglalja, hogy mit lehet „tényszerűen” tudni a Csengery utcában történt mészárlásról és annak körülményeiről, a házban lakókról és a köztük lévő viszonyrendszeréről. A fejezet továbbá felvonultatja azokat a szempontokat, amelyek segítségével a bérház „ajtaján” való belépésen keresztül a történetírás által nem, vagy túlnyomórészt más perspektívából vizsgált történelmi folyamatokat is megismerhetünk. Kitér azokra az okokra, amelyek a vizsgált láthatatlanságot létrehozták és fenntartották, mondhatjuk, hogy egészen a közelmúltig. Említ egyrészt emlékezetpolitikai okokat. Így például, hogy a második világháború végén a szovjet katonák által elkövetett erőszak, illetve Európa keleti felén a szovjet megszállás emléke hogyan járult hozzá egy olyan narratíva kialakulásához, amelyben mindenki egységesen a kommunizmus áldozataként reprezentálódik, így láthatatlanná téve mind a németekkel, mind a szovjetekkel való kollaborációt. A fejezet szól a fasiszmus- és kifejezetten az elkövetőkutatás különböző fázisairól, amelyekben

sokáig nem jelent meg a társadalmi nemek szerinti nézőpont. A szerző leírja, hogy előbbi esetében leginkább csak a közelmúltban, a fasizmuskutatás harmadik szakaszában, a kulturális, illetve a mozgalmak belső logikáját feltárni kívánó kutatások keretében láttak napvilágot a nők és a fasizmus kapcsolatát vizsgáló tanulmányok, utóbbinál pedig a mindennapi elkövetők felé fordulás tette lehetővé, hogy az addigiakhoz képest egy diverzebb elkövetőkép mentén történjenek a vizsgálódások, amelyben így a „mindennapi női” elkövetők is megjelentek. A nőtörténet felől közelítő kutatók is relatíve későn, az 1980-as években kezdték meg a szélsőjobboldal tanulmányozását. Pető Andrea itt szól a Németországban a 80-as években lezajlott „történelemnővitáról”, amely leginkább Gisella Bock (1983) és Claudia Koonz (1987) között folyt, és központi kérdése az volt, hogy hogyan lehet értelmezni a nők szerepét a náci Németországban, lehet-e kollektív bűnösségről beszélni, és milyen mérce alapján határozható meg a kollaboráció mértéke. Ugyan a könyvben nem szerepel ennek kifejtése, hiszen nem a legszorosabban kapcsolódik annak témájához, de itt érdemes szólni arról az angolszász vitáról is, amelyben szintén a nők helyzetének értelmezése került a középpontba, de leginkább a holokauszt áldozati oldalára fókuszálva. Míg elvitathatatlan az 1990-es években született szakirodalom, elsősorban a Dalia Ofer és Lenore J. Weitzman (1998), illetve a Carol Rittner és John Roth (1993) által szerkesztett kötetek úttörő szerepe a téma tárgyalásában, később többen kritizálták az említett könyvek megközelítését, köztük Zoe Waxman (2017).³ Utóbbi kritikájának tárgya elsősorban az volt, hogy azok csak a társadalmi nemi viszonyok által előírt szerepek mentén értelmezik a női szerepeket a holokauszt során, amely értelmezés ily módon nem veszi figyelembe azokat a struktúrákat, amelyek ezeket a szerepeket kialakították, valamint nem beszél az ettől eltérő tapasztalatokról, vagyis szintén láthatatlanná teszi azokat. Waxman alapján azt mondhatjuk, hogy ellentétben az elkövetőkutatással, ahol a női elkövetők esetében sokáig a Pető Andrea által is leírt kivételképző mechanizmusok domináltak az értelmezés során (azaz a női elkövetők kivételek voltak, akik kizárólag gonoszságuk, kegyetlenkedésre való hajlamuk okán váltak elkövetőkkel), a női áldozatok kizárólag a gondoskodó, erkölcsileg felsőbbrendű vagy éppen az ártatlan, az eseményeket érdemben befolyásolni nem tudó, szinte gyerekstátuszban lévő női szerepek mentén reprezentálódtak. Mindkét vita hozzájárult ahhoz, hogy megtörtént egyfajta elmozdulás az árnyaltabb ábrázolás irányába, mind az elkövetői, mind az áldozati oldalon lévő nők szerepeinek értelmezése tekintetében, amely árnyaltabb értelmezésnek a recenzió tárgyát képező könyv egy újabb fontos mérföldköve. Magyarország esetében ilyen jellegű viták nem bontakoztak ki, amelynek okait a szerző egyrészt abban látja, hogy a történésznők inkább a baloldali, liberális mozgalmak történetére fókuszáltak, valamint, hogy tágabb értelemben véve maga a társadalmi nemek szerinti vizsgálat is valamelyest lépéshátrányban van a volt kommunista országokban a nyugat-európai országokhoz képest. Pető Andrea eddigi, kapcsolódó munkáival egyedülálló módon tárta fel és értelmezte a női részvétel ezen kérdéseit Magyarországon, köztük akadémiai doktori értekezésében is (Pető 2008, 2012, 2014). A recenzió tárgyát képező munkájában újabb adalékokkal szolgál ahhoz, hogy megértsük azt a keretet, amibe ennek a témának a tárgyalása érkezik, összefoglalva azokat a folyamatokat, amik által a nők láthatatlansága kialakult és fennmaradt nem csak a történelmi, de a kortárs szélsőjobboldal esetében is.

³ Itt még lehetne szólni azokról a szerzőkről is, akik teljes egészében kétségbe vonták a társadalmi nemek szerinti megközelítés validitását a holokauszttal kapcsolatban, ami szerintük nem segíti a megértést, sőt, éppen hogy elvonja a figyelmet a holokausztról, így például Lawrence Langer (1998) vagy Gabriel Schoenfeld (Waxman 2017 :5)

A bevezető fejezet után a könyv főszereplőjének, a Csengery utcai vérengzés fő vádlottjának, a később kivégzett Dely Piroskának az életrajza következik, amely, ha a csekély mennyiségű biztos információkra szorítkozunk, egy, az adott korban átlagos kezdetű élettörténetnek mondható, amelyből nem következik semmilyen szokatlan folytatás. A női elkövetők élettörténetének elemzése nem példa nélküli a kapcsolódó szakirodalomban, de jellemző módon inkább a hivatalos tisztséget viselő női elkövetőkről esik szó (lásd ebben a témában szintén Koonz 1987 vagy Durham 1998). A „mindennapi” elkövetők esetében is megjelenik ugyan a személyes életút ilyen típusú objektív bemutatása, leginkább a Németországgal kapcsolatos szakirodalomban (lásd Lower 2013) kap helyet, a magyar tudományos szcénában azonban meglehetősen alulreprezentált. Ezt követi a népbíróság intézményének és az ott zajló folyamatoknak a vizsgálata, melyben képet kapunk a rendszer működésének esetlegességeiről, működési zavarairól és azok lehetséges okairól. Csak miután megismerjük az intézmény működésének visszasságait és az ott zajló folyamatokat, érzünk el magának a Dely ügynek a tárgyalásához. A választott sorrendiség feltehetőleg érthetővé kívánja tenni az olvasóval, hogy az ügyben meghozott döntések elválaszthatatlanok a népbíróságok működésétől. Ennek keretében ismerjük meg mind az elkövetői, mind az áldozati oldalon lévők vallomásait. Dely Piroška vallomásai alapján a szerző értelmezi azokat a stratégiákat, amelyeket követett a vádlott annak érdekében, hogy kisebbitse bűnrészességét. A túlélők esetében szintén különböző stratégiákat ismerhetünk meg, valamint azokat a tényezőket, melyek a vallomások alakulását befolyásolhatták az idő előrehaladtával, végül megértjük, hogyan álltak össze e vallomások többé-kevésbé „egy szó-lammá” a népbírósági tárgyalásokon. A felderít(het)etlen bűntény többféle perspektívából történő megismerése során rájövünk, hogy ha nem is derül ki a végére, hogy pontosan mit, hogyan és ki követett el, végigkísérjük, ahogy egy elbeszéléssé rendeződnek össze a különböző túlélői tanúvallomások, és Dely Piroška „nyilas nővé” lesz a vallomások, a népbíróság működésének és a korszellemnek az együttes hatására.

A *halottak története* című fejezet magukról a gyilkosságokról szól. Ebben a fejezetben különböző verziókat ismerhetünk meg magáról a vérengzés konkrét okáról és folyamatáról, valamint arról, hogy milyen okok vagy konkrét személyek bujthatták fel az elkövetőket. Ahogy a meggyilkoltak számáról, úgy arról sem tudhatunk biztosat, hogy mi történt a holttestekkel a gyilkosság után. Azt viszont megértjük a fejezet végére, hogy a gyilkosságokkal és a halottakkal kapcsolatos emlékezet nem zárult le, annak alakításában sokan vesznek részt a mai napig, így például azok a járókelők is, akik elsétálnak a minden betérő számára látható márvány emléktábla előtt a Csengery utcai házban.

A *vádlottak története* című fejezet egyrészt bemutatja, hogyan változott, csiszolódott az egyes vádlottakról szóló narratíva. Érdekfeszítően ír a szerző arról, hogy a megismételt népbírósági tárgyalások hogyan járultak hozzá a történetek „egyszerűsödéséhez és ritualizálásához”, amelyek során eltűntek a részletek és az árnyalatok. Ezen túl kibomlik az egyes vádlottak közti viszonyrendszer, az ezt elmesélő narratívák, de ebben a fejezetben maguk a vádlottak, illetve egy leszármazottjuk is „szót kap”. Az utóbbi esetében különösen érdekfeszítő, hogy az elmondott történetben az áldozat és az elkövető felcserélődik, azaz az elkövetőből áldozat lesz a narratívában. A fejezet egyik nagyon fontos megállapítása, hogy az elkövető, szélesebb értelemben véve a kollaboráló társadalom részéről is megjelenik a „valódi és egyetlen igazság keresése” mint igény, amelynek célja a „részvétel, a felelősség és a bűn” szétválasztása (107. o.). Ezáltal érthetővé válik, hogy miért nem lehet „igaz–hamis” keretbe helyezni az emlékeket.

Magyarországon az elkövetők tanúvallomásainak ilyen kritikus módon való elemzése meglehetősen újszerű, ugyanakkor a szerző ezt is gondosan beágyazza a kapcsolódó nemzetközi szakirodalomba. Így például a Sybille Schmidt tanulmányában megfogalmazott etikai és hermeneutikai kérdések beemelésével (Schmidt 2017).

A fejezet végén Pető Andrea érdekesítő gondolatokat fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy az elkövetői emlékezet felszínre hozása hogyan járulhat hozzá egy folyamathoz, amely végső soron a közösségi értékek módosulását eredményezheti. A szerző ezen folyamat feltételének tekinti, hogy egyik emlékező se gondolja saját emlékét az abszolút igazságnak, ne vonja kétségbe a másik emlékező eredetiségét, valamint elismerje a felejtés természetes folyamatát (109. o.). Továbbgondolva az ebben a fejezetben írtakat, az már a vita tárgyát képezheti, hogy milyen módon, milyen folyamat eredményeképpen képesek megszabadulni az egyes csoportok az emlékezet „önfétisétől” (u.o.), illetve, hogy az elkövető és az áldozat ebben a folyamatban ugyanolyan utat kell-e, hogy bejárjon. A megbékélés talán egyik legismertebb szociálpszichológiai modellje, a szükségletalapú megbékélés modell szerint az áldozatoknak és az elkövetőknek eltérő igényeik vannak, amelynek teljesülnie kell ahhoz, hogy létrejöjjön a megbékélés. Így míg az áldozatok a traumájuk elismerésére, addig az elkövetők a morális közösségbe való visszafogadásra vágyanak, ezért csak akkor kezdődhet meg a megbékélés, ha ezek a szükségletek teljesülnek (Nadler és Shnabel 2006). A *láthatatlan elkövetők* című könyv a lokális történet intimitásán keresztül, illetve azáltal, hogy bemutatja mind az elkövetői, mind az áldozati oldal emlékezetét, alkalmas lehet arra is, hogy a megbékéléssel kapcsolatos elméleti megközelítéseket egy konkrét történeten keresztül értelmezzük és vitassuk meg.

Külön fejezet szól az áldozatok anyagi kifosztásáról és annak lehetséges okairól (*A vagyonok eltűnése és születése. A gyilkosságok anyagi okai*), melyben megismerhetjük a házmester család vagyonszerzésének útját. A vagyon elleni bűncselekmények a holokauszt markáns részét képezték, és ahogy azt más történeti munkák is bizonyították, a kifosztás előkészületei már jóval a tragikus végkifejlet előtt elkezdődtek (lásd például Kádár–Vági 2005). Pető Andrea szintén bemutatja az előzményeket, a már a gettósítástól kezdődő, részben a zsidó lakók kihasználására épülő vagyonszerzési praktikákat, továbbra is a lokális, intim történetre fókuszálva. A személyes történeteken keresztül itt is megjelennek az árnyalatok, az elkövetők érzelmei, motivációi, amelyek bemutatása nem kisebbíteni hivatott a tettek súlyát, ugyanakkor perspektívájuk megismerése a történetet komplexebbé teszi. A „mozgó” tárgyak megelevenednek előttünk, kirajzolódik egy tudatos stratégia az elkövetők részéről, mind abban, hogy hogyan, milyen ütemben és milyen praktikákkal tulajdonították el az ingóságokat, mind abban, hogy később mit és hogyan mesélnek a népbíróságokon annak érdekében, hogy bűnük kisebbnek tűnjön. A tárgyak elsősorban nem objektív értékük alapján tesznek szert jelentőségre a túlélők számára, hanem identitásképző mivoltuk okán. A rablások abszurditása többek között éppen abból adódik, hogy nem nagy értékű tárgyakról, hanem személyes holmikról beszélünk. A túlélők visszatérésekor kialakuló drámai találkozások a tárgyakkal és az azt tulajdonló emberekkel így nem csak a materiális javak elvesztésének drámája, hanem azokon keresztül az ellopott életükkel is szembesíti a hazatérőket. Jogosan teszi fel a szerző a fejezet végén a kérdést, hogy vajon a népbírósi tárgyalások ezt az érzelmekkel túlfűtött helyzetet mennyire tudták – ha tudták egyáltalán – kezelni.

A *bosszú, megbocsátás, felejtés* címet viselő fejezetben arról kaphatunk képet, hogy mi vezérelte a túlélő áldozatokat a tanúskodás során, ennek minden mélyen emberi vonatkozásával együtt. Elolvasva a fejezetet rájöhethetünk, hogy nem evidens, hanem egy folyamat eredménye, ahogy a túlélőből tanú lesz, megérthetjük, hogy miben áll ez a folyamat, és hogy konkrétan hogyan történik maga az emlékezés: mitől függ, hogy mire és hogyan emlékezik, mi a célja vele. A Csengery utcai mézszárlás túlélői emlékezetének történetéről szóló fejezetben ezután a szerző arról a folyamatról beszél, hogy hogyan válnak az emlékek a közösségi emlékezet részévé. Ismét a lokális, intim történeten keresztül közelít a kérdéshez, az egyik túlélő saját konyhabútorából kifaragott emléktábláján vagy éppen a családon belül elmondható és elmondott történetek bemutatásán keresztül.

A könyv rávilágít a közösségi emlékezet változására is. A rendszerváltással az antifasiszta diskurzus elveszíti központi szerepét és új diskurzusok jelennek meg, hogy egymással versenyre kelve küzdjenek a diskurzust meghatározó domináns pozícióért. Ugyanakkor a múltó időt abban is érzékelhetjük, hogy míg a túlélők a rendszerváltás után még aktívan részt tudtak venni a történetek felderítésében, ma már ez az aktivitás, koruk előrehaladtával egyre kevésbé elképzelhető, és eljön hamarosan az az idő, amikor a túlélők már egyáltalán nem lesznek köztünk. „El lehet-e veszíteni egy esemény emlékezetét, akár egy gyűrűt?” (145. o.) – teszi fel a kérdést Pető Andrea, s mi lesz, ha elmennek az utolsó túlélők is, hogy alakul majd azután az emlékezet. A fejezet végén részletesebben szó esik a házban található, már említett emléktábláról, ami az események emlékezetének megőrzését szolgálja. Az elemzésből kiderül, hogy leginkább annak szövegezése miatt nem válhatott az emlékhelyből emlékművé a márványtábla, a kettő közti distinkciót a szerző Arthur Danto alapján teszi meg. Míg előbbi a gyógyítást szolgálja, utóbbi a győzelmet jelképezi. Az emlékművé válás egyik kritériuma, hogy „a halott az áldozati logika keretében a közösség részévé válik” (151. o.). Ez a Csengery utcai emléktábla esetében nem valósul meg, hiszen a szövegezéséből nem derül ki, hogy ki pontosan az áldozati csoport. A lokális történeten keresztül ismét kibomlik egy nagyobb történet is: ahogy a tábla szövegén, úgy a szerző által is említett, a regionális specifikumokból adódóan létrejött „hivatalos” történetírásban sem egyértelmű, hogy ki az az áldozati csoport, azok éppen a magyarok, a zsidók vagy a magyar zsidók. Ez pedig kapcsolódik a könyv egyik legsúlyosabb mondanivalójához. A Csengery utca 64. alatt történetek kapcsán két párhuzamos történet rajzolódik ki, amelyek nem tudnak összeérni, sőt, egyenesen egymással szemben fogalmazódnak meg, mintha párhuzamos valóságokból beszélnének hozzánk: az elkövetők és az áldozatok története. Ennek az ismételt lokális történeten túli, mindannyiunk által megtapasztalható jelenségnek a magyarázatát is megadja a szerző, amikor arról ír, hogy a „hivatalos történetírás” általában sem engedi be a közösségek emlékezetét, aminek következménye, hogy az emlékezetek egymással szemben fogalmazódnak meg.

A könyv utolsó fejezetének főcíme a könyv címével azonos, *Láthatatlan elkövetők*, alcíme a „nyilas nők” és *nyilasnők*, ahol előbbi azokat a nőket jelöli, akik részt vettek a nyilas uralom alatt különböző erőszakos cselekedetekben, de a párthoz közvetlenül nem kötődtek, utóbbi pedig a szervezethez közvetlenül kötődőkre vonatkozik. További diverzifikációra ad lehetőséget a női vádlottak csoportjának szocio-demográfiai háttéréről szóló összefoglaló, amely így ismételtelen a leegyszerűsített elkövetőképek árnyalását segíti elő. A szerző ebben a fejezetben ismét nagyon fontos kérdést jár körbe, amely nem csak a történelmi, de a kortárs szélsőjobboldallal foglalkozó kutatások számára is alapvető: miként magyarázható az, hogy bár a szélsőjobboldal legtöbb esetben a hagyományos női szerepek mellett foglal állást (lásd például Mostov 1995, Goetz és Klammer 2017),

ami a Nyilaskeresztes Párt esetében is így volt, mégis, nők bizonyos csoportjai relatíve nagy számban csatlakoztak ezekhez a szervezetekhez, saját döntésük alapján, gyakran akár szembe is menve ezekkel az „előírt” női szerepekkel. A szerző, miután elmagyarázza, hogy hogyan akadályozta meg az ezen nőket vesztesékként vagy áldozatként interpretáló szakirodalom, hogy értelmezni tudjuk a női részvételt mind a történelmi, mind a kortárs mozgalmak esetében, bemutatja azokat a részben „objektív” tényezőket, amik miatt a szélsőjobboldal konzervatív elképzelése a „gyakorlatban” nem tudott megvalósulni, hogy egészen konkrétan minek volt köszönhető, hogy nők bizonyos csoportjai a Nyilaskeresztes Pártban találták meg a számításukat, és erre milyen válaszreakciókat adott a párt. A fejezet tehát az antimodernista reformok „társadalmi kritikai lehetőségét és politikai mobilizációs lehetőségét” (161. o.) elemzi a társadalmi nemek szempontjából. A szerző a nyilasnőket és „nyilas nőket” ezen túl a történelmi szélsőjobboldal női szereplőit vizsgáló nemzetközi szakirodalomban írtakkal is összeveti, de megismerhetjük azokat a történelmi, kortárs női képeket is, amelyekkel a Nyilaskeresztes Párt „operált”. Ezek együtt rajzolják ki a nők cselekvési körét. Ezen belül értelmeződnek a különböző női csoportok, akik eltérő háttérrel, motivációkkal és ambíciókkal érkeztek a párt szélesebb értelemben vett vonzáskörzetébe. A „hús-vér” nők (156. o.) példája árnyalja a kialakult képzeteket, és közelebb visz minket az egész jelenség természetének megértéséhez. Ahogy a történelmi kutatásokban, úgy a kortárs szélsőjobboldallal kapcsolatos vizsgálatok esetében is alapvető fontosságú, hogy a nőket ne homogén csoportként kezeljük, hanem meglássuk a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó nők eltérő motivációit, és ezáltal közelebb kerülünk a (szélső)jobboldal támogatottságának megértéséhez. Ezt egyébként Pető Andrea úttörő módon meg is tette konzervatív nőket vizsgáló kutatásában (Pető 2003), amelyhez hasonló megközelítést később más szerzők is alkalmaztak (Félix 2015, Mayer 2013). Ugyanakkor a kutató hozzáteszi, hogy mindezen kérdéseket úgy tárgyalja, hogy nem felejt el ezen mozgalmak rasszizmusát és a „holokausztban való aktív részvételüket” sem (159. o.). Ez a fajta, a megértést célzó, de a történelmi és a kortárs szélsőjobboldal kirekesztő ideológiáját, illetve bűneit nem relativizáló kutatói hozzáállás viszonylag újszerű a témával foglalkozó szakirodalomban, ugyanakkor kulcsfontosságú mind a múltbéli, mind a kortárs mozgalmak tárgyalásánál, és a megértéshez csak ilyen módon tudunk közelebb kerülni. A fejezet továbbá bemutatja, hogy miképp alakult ki a „nyilas nő” sztereotípiája az előzetesen ellentmondásos képből, amit Dely Piroska személyesít meg a könyvben. Így bezárul a kör, és megértjük, hogy milyen módon lesz a vizsgált ügy nem csak saját maga nemében, hanem a tágabb értelemben vett módon a második világháborúval kapcsolatos emlékezet szempontjából is kiemelkedően fontos.

Végezetül a szerző az ítéletvégrehajtás során készült képekkel foglalkozik, illetve foglalkozna, ha több ilyen kép is elérhető lenne. Megdöbbenő, hogy csupán egyetlen fotó maradt fenn, amely női elítéltet ábrázol az ítéletvégrehajtás közben. A „Manci” nevet viselő, akasztást ábrázoló kép ugyanakkor, ahogy a Csengery utca 64. szám alatt történtek is, túlmutat önmagán. Az érdekesítő képelemzés bemutatja, hogyan jelenik meg a képen a készítő szándéka, aki az elemzés szerint leginkább szánalmat kívánt ébreszteni az elítélt felé. Ezen túl sokat elmond a női háborús bűnösökkel kapcsolatos emlékezetünkről a kép elnevezése, és persze az a tény is, hogy csupán ez az egy kép maradt fenn az utókor számára a női elítéltekről az ítélet végrehajtása közben. A könyv végén található *Mellékletekben* is érdemes elmélyedni. Ezekben megtalálható többek között a házban található emléktábláról egy fénykép is, emellett válogatott fényképeket láthatunk a Nyilaskeresztes Pártban való női részvétel különböző módjairól és fázisairól.

Ahogy azt a szerző maga is egy ponton kijelenti, a könyv mellett, hogy igyekszik bemutatni, mi történt, arra is törekszik, hogy a különböző szereplők szempontjait is megértse, amiből belátható módon következik, hogy az „objektív igazság” megtalálásáról mint célról legalábbis részben le kell mondani. A különböző szempontok beemelése a történetek értelmezését nemhogy leegyszerűsíti, de az újabb és újabb „ajtók” kinyitásával növeli azok komplexitását. Feltehetőleg azonban ez a velejárója, de egyben előfeltétele is a múltfeldolgozásnak, akkor is, ha ez elsőre kényelmetlen, netán meghökkentő. Ugyanakkor az árnyalt képek az elfogadását megnehezíti, hogy sokszor kutatóként saját diszciplínánk, emberként pedig közösségi emlékezetünk „fogságában” vagyunk. Pető Andrea könyvében nem csak elmagyarázza nekünk, hogy ez miért alakulhatott így, de azáltal, hogy megmutatja az addig láthatatlant, óhatatlanul szélesíti mindannyiunk perspektíváját. A munka így messze nem csak a történészek számára bír jelentőséggel. Azon kívül, hogy minden társadalomtudománnyal foglalkozó szakember számára hasznos a könyv, amennyiben hozzásegít ahhoz, hogy a nagy társadalmi folyamatokat lokális térben értelmezzünk, alapvető szakirodalom különösen a szélsőjobboldallal, a társadalmi nemek tudományával, illetve az ezek metszetével foglalkozóknak. Ugyanakkor a könyv tudatosan olyan nyelvezettel íródott, hogy nem szükséges specifikus háttértudás ahhoz, hogy érteni és élvezni tudjuk annak olvasását. Így a szerzővel együtt csak remélni tudjuk, hogy ez az árnyalt és komplex kép a társadalom minél szélesebb köreihez eljut, ami által megtörténik majd a második világháborúval kapcsolatos emlékezet értékelése és árnyalása, és mindeközben nem veszítjük el az „emlékezés gyűrűjét”.

HIVATKOZÁSOK

- Assman, J. (1999) *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz.
- Bock, G. (1983) Racism and Sexism in Nazi Germany: Motherhood, Compulsory Sterilization, and the State. *Signs*, 8(3), 400–421. <http://dx.doi.org/10.1086/493983>
- Browning, C. R. (1992) *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: HarperCollins.
- Durham, M. (1998) *Women and Fascism*. New York: Routledge.
- Félix A. (2015) Old missions in new clothes: The reproduction of the nation as women's main role perceived by female supporters of Golden Dawn and Jobbik. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1(1), 166–182. <http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.15>
- Kádár G. – Vági Z. (2005) *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Budapest: Hannah Arendt Egyesület – Jaffa Kiadó.
- Koonz, C. (1987) *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics*. London and New York: Routledge.
- Langer, L. (1998) *Preempting the Holocaust*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lower, W. (2013) *Hitler's Furies. German Women in the Nazi Killing Fields*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Mayer, N. (2013) From Jean-Marie to Marine Le Pen: Electoral Change on the Far Right. *Parliamentary Affairs*, 66, 1, 160–178. <http://dx.doi.org/10.1093/pa/gss071>.
- Shnabel, N. – Nadler, A. (2008) A Needs-Based Model of Reconciliation: Satisfying the Differential Emotional Needs of Victim and Perpetrator as a Key to Promoting Reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(1), 116–132. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.94.1.116>.
- Ofer, D. – Weitzman L. J. (szerk.) (1998) *Women in the Holocaust*. New Haven, Conn., és London: Yale University Press.
- Pető A. (2003) *Napasszonyok és Holdkissasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana*. Budapest: Balassi.
- Pető A. (2008) The Rhetoric of Weaving and Healing: Women's Work in Interwar Hungary, a Failed Anti-Democratic Utopia. In Yannitsiotis, Y., D. Lampropoulou és C. Salvaterra (szerk.) *Rhetorics of Work*. Pisa: PLUS-Pisa University Press, 63–83.
- Pető A. (2012) *Láthatatlan elkövetők – Női elkövetők a második világháború utáni politikai igazságszolgáltatás rendszerében, különös tekintettel Dely Piroska perére*. Akadémiai értekezés tézisei. Elérhető: real-d.mtak.hu/567/1/dc_84_10_tezisek.pdf [Letöltve: 2019.07.22.]
- Pető A. (2014) Gendered Exclusions and Inclusions in Hungary's Right-Radical Arrow Cross Party (1939–1945): A Case Study of Three Female Party Members. *Hungarian Studies Review*, 41,1–2, 107–131.
- Rittner, C. – Roth, J. K. (szerk.) (1993) *Different Voices: Women and the Holocaust*. New York: Paragon House.
- Schmidt, S. (2017) Perpetrator's Knowledge: What and How Can We Learn from Perpetrator Testimony? *The Journal of Perpetrator Research*, 1,1, 85–104. <http://dx.doi.org/10.21039/jpr.v1i1.38>
- Shnabel, N. – Noor, M. – Nadler – Halabi, S. (2012) When Suffering Begets Suffering: The Psychology of Competitive Victimhood Between Adversarial Groups in Violent Conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351–374. <http://dx.doi.org/10.1177/1088868312440048>
- Waxman, Z. (2017) *Women in the Holocaust: A Feminist History*. Oxford: Oxford University Press.